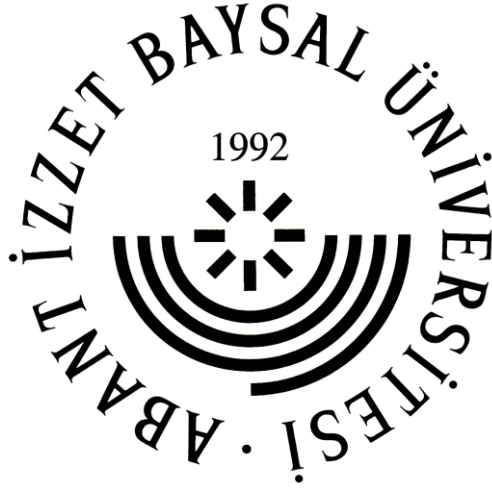

ISSN: 1303 – 0035

ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt/Volume: 16 Yıl/Year: 16 Sayı/Issue: 1 Bahar 2016

Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt/Volume: 16 Yıl/Year: 16 Sayı/Issue: 1 Bahar 2016

ISSN: 1303 – 0035

<http://www.sbedergi.ibu.edu.tr>

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Journal of Social Sciences

İmtiyaz Sahibi / Published By

Doç. Dr. Erol ÖZTÜRK
Müdür / Manager

Editor / Editor

Doç. Dr. Erol ÖZTÜRK

Editör Yardımcısı / Vice Editor

Doç. Dr. Fatih KONUR

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hamit COŞKUN, Prof. Dr. Mustafa GENCER, Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ,
Prof. Dr. Şahabettin GÜNEŞ, Doç. Dr. Fatih KONUR, Doç. Dr. Rahmi YÜCEL,
Doç. Dr. Ömer METİN, Yrd. Doç. Dr. Ömer YAĞMUR

Dergi Sekreteri / Secretary

Arş. Gör. İlhan KESKİN

Yazışma Adresi

Doç. Dr. Erol ÖZTÜRK
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
14280 Gölköy / BOLU

Submission Address

Assoc. Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK
Abant İzzet Baysal University
Graduate School of Social Sciences
Journal of Social Sciences
14280 Bolu / TURKEY

Tel: (0374) 154 10 00 – 1497 – 1484 **Faks:** (0374) 153 49 65

E-posta: sbedergi@ibu.edu.tr

Sayfa Düzenleme: Emel MERCAN

Basım Yeri ve Tarihi: AİBÜ Basımevi – 2016

Dergimiz TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı, Ebscohost, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus, Contemporary Science Association, Modern Language Association (MLA), Open Academic Journals Index, Citefactor ve Asos İndeks tarafından taranmaktadır.

Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt/Volume: 16 Yıl/Year: 16 Sayı/Issue: 1 Bahar 2016

- * AİBÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünce yayımlanan hakemli bir dergidir.
- * Dergide yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanmalıdır.
- * Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazara ait olup, AİBÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsünü bağlamaz.
- * AİBÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinde yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

Abant İzzet Baysal University
Graduate School of Social Sciences
Journal of Social Sciences

- * The Journal of Social Sciences (ASBED) is a journal published by Abant İzzet Baysal University Graduate School of Social Sciences. ASBED publishes peer-reviewed studies in the fields of social sciences.
- * Submitted articles should strictly follow the format of the author guidelines at the end of this journal.
- * If you have any questions regarding the submission process please send an email to sbedergi@ibu.edu.tr to contact the editorial office.
- * The journal is indexed by TUBITAK-ULAKBİM Social and Human Sciences Database, Ebscohost, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus, Contemporary Science Association, Modern Language Association (MLA), Open Academic Journals Index, Citefactor and Asos Index.

Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt/Volume: 16 Yıl/Year: 16 Sayı/Issue: 1 Bahar 2016

ISSN: 1303 – 0035
<http://www.sbedergi.ibu.edu.tr>

İÇİNDEKİLER

- Dil Kaygısı ve Yabancı Dil Sınıflarında Azaltılmasının Olası Yolları 355
The Language Anxiety and Possible Ways of Reduction it in EFL Classes
İbrahim And UYANIK – Burak CÖBEK – Gül Deniz BAŞTÜRK – Yunus UĞUR
- Kelimelerin Altındaki Kelimeler: Naomi Shihab Nye Şiirlerinin Haritası 369
Words Under the Words: Mapping Naomi Shihab Nye’s Poetry
Özlem GÖREY
- Batı Felsefesi Bağlamında Schopenhauer’a Göre Akıl ve Hakikat 381
In Context Philosophy of West, According to Schopenhauer the Mind and Truth
Ahmet UĞURLU
- Tasavvuf Kültüründe Mizahın Yeri ve Sefine-İ Evliyâ Örneğinde Sûfîlerin Mizahı Kullanış Biçimleri 397
Humour in the Culture of Sufism and Sufis’ Use Forms of it: Example of Sefine-i Evliyâ
İdris TÜRK
- Bolu’da Halvetîliğin Temsilcileri 423
Representatives of the Khalwatiyya in Bolu
Bedriye REİS

Gönderim Tarihi: 11.01.2016 Kabul Tarihi: 27.04.2016

TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE MİZAHIN YERİ VE SEFÎNE-İ EVLYÂ ÖRNEKLİĞİNDE SÛFÎLERİN MİZAHİ KULLANIŞ BİÇİMLERİ

İdris TÜRK*

HUMOUR IN THE CULTURE OF SUFISM AND SUFIS' USE FORMS OF IT: EXAMPLE OF SEFÎNE-I EVLYÂ

Öz

Mizah, insanların farklı durumlarda, muhtelif maksatlarla başvurdukları bir eğlenme ve dinlenme aracıdır. Mizaha malzeme olabilen konular, hayatın akışında karşılaşılan durumlar kadar çoktur. Aynı şekilde bu konuların ele alınış biçimleri de muhtelifdir. Bu nedenle, yapılış şekli ve içeriği itibarıyla mizah, farklı tasniflere tabi tutulur. Tasavvuf çevreleri de mizaha sıkça başvurmuşlardır. Ancak onların, mizahın her çeşidini etkin olarak kullandıklarını söylemek mümkün değildir. Sûfîler, hiciv, istihzâ, alay ve iğneleme içerikli mizahı pek kullanmamaya gayret ederler. Tasavvuf edebiyatında da nükte, latife, şaka ve temsiller halinde, seviyeli mizahî unsurlar bolca mevcuttur. Bununla birlikte tasavvuf çevrelerinden serzeniş içerikli yahut sert üsluplu mizahın nakledildiği de bir vakiadır. Ancak bu tür örnekler, ya savunma maksatlıdır yahut genele kıyasla istisna kabilindedir. Bu çalışmanın birinci kısmında, mizaha dair genel bir bilgi verilerek mizahta dikkat edilmesi gereken hususlar özetlenecektir. İkinci kısımda ise Osmanzâde Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evlyâ* adlı eserinde nakledilen mizahî içerikli rivayetler ortaya konulacak ve bu rivayetler belirli bir tasnife tabi tutularak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mizah, Nükte, Latife, Şaka.

Abstract

Humour is means of entertainment and relaxation. People resort to it for various reasons. Allmost all cases that are lived in the flow of life can be material for humour. Handling methods of these issues are also various. For this reason humor is classified in respect to its form and content. Sûfis also have often resorted to humour. But it is not possible to say that they have used all kinds of it effectively. Sûfis have efforted not to use mocking and sarcastic humour. In sufism literatüre there have been a lot of humorous elements like witty remarks,

*Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: idrist@pau.edu.tr

quips, jokes and illustrations. However it is the fact that sûfis have also used humour in a reproachful or harsh way. But these have been either defensive or exceptional ones. This article's first part deals with the general information and the principles of humour. As for the second part it deals with the humorous elements in Osmanzâde Hüseyin Vassâf's book *Sefîne-i Evliyâ* and their classification and evaluation.

Key Words: Sûfism, Humour, Witty Remark, Quip, Joke.

Giriş

Sefîne-i Evliyâ Hakkında

Osmanzâde Hüseyin Vassâf Bey (v. 1929)'in beş cilt olarak kaleme aldığı eserin tam adı “*Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*”dır. Yani eser, *Esmâr-ı Ebrâr* isimli kitabın şerhidir.¹ Ancak *Sefîne-i Evliyâ*, hacmi ve mahiyeti itibarıyla *Esmâr-ı Esrâr*'ın şerhi olmaktan çıkmıştır. Zira *Sefîne*, gerek şerh ettiği eserde ismi geçen şahıslar, gerekse ele aldığı tarikatın kurucusundan sonraki şeyhler ve tarikata mensup meşhur şahsiyetler hakkında verdiği detaylı ilave bilgiler ile teracim kitaplarının en mükemmeli olmuştur.²

Sefîne-i Evliyâ'da 2000 dolayındaki şahsiyetin hayatı yer almaktadır. Bunların çoğu Anadolu'da yetişmiş kişiler olup, hayatları hakkında başka bir kaynaktan bilgi edinmek zordur. Bu bakımdan, geniş çaplı bir sûfiler ansiklopedisi olan eserin bir diğer özelliği de tercüme-i halleri zikredilen şahsiyetlerin eserlerinin belirtilmiş, şayet şair iseler şiirlerinden örnekler verilmiş olmasıdır.³

Sefîne-i Evliyâ'nın I. cildinde, mukaddime ve takrizlerden sonra sırasıyla Kâdiriyye, Rufâiyye, Bedeviyye, Medyeniyye, Sühreverdiyye, Şazeliyye,

¹ Esmâr-ı Esrâr, II. Abdülhamit zamanında Dîvân-ı Hümâyûn kalemi, mühimme odası görevlilerinden Mehmed Samî' es-Sünbülî tarafından kaleme alınmış 54 sahifelik bir kitapçıktır. 1900 yılında basılan eserde belli başlı bütün tarikatların silsileleri yer almaktadır. Eserde, her tarikatın ve o tarikattan doğan bütün kolların silsileleri Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali'den başlanarak, kurucusu olan zata kadar sıralanır. Kurucunun ismi verildikten sonra doğum tarihi, kaç sene yaşadığı ve ölüm tarihi yazılmış, hakkında bir iki cümlelik bilgi de ilave edilmiştir. Silsilede, kurucudan önceki zevatın sadece isimleri zikredilmiştir. Sonrakilere ise hiç yer verilmemiştir. Ancak varsa, o tarikatın diğer küçük şubelerinin isimleri belirtilmiştir. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, *Sefîne-i Evliyâ Girişi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, c. I, s. XXXIV.

² Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, *Sefîne-i Evliyâ Girişi*, c. I, s. XXXV.

³ Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, *Sefîne-i Evliyâ Girişi*, c. I, s. XXXV.

Dessûkiyye, Kübreviyye, Mevleviyye, Bektaşiler ve bu tarikatların şeyhlerinden bahsedilir. II. ciltte Nakşibendiyye, Çeştiyye, Bayramiyye ve Celvetiyye tarikatları ve bu tarikatların şeyhlerine yer verilir. III. cilt, Celvetiyye, Halvetiyye, Rûşeniyye, Gülşeniyye, Sezâiyye, Karamaniyye, Cemâliyye, Sünbülüyye, Sivâsiyye ve Şa‘baniyye tarikatları ve şeyhlerine tahsis edilmiştir. IV. ciltte, Şa‘baniyye’nin kolları, Sinâniyye ve Uşşâkiyye tarikatları zikredilir. V. ciltte ise Ramazâniyye, Cerrâhiyye, Rufâiyye, Cihangiriyye, Mısriyye ve Mevleviyye tarikatları ve bu tarikatların şeyhleri hakkında bilgiler verilir. Bu cildin son kısmında İstanbul’da faaliyet gösteren bazı tarikatlara ait tekkeler hakkında da bilgiler nakledilir.

1. Mizaha Dair

Günlük hayatın her anında ciddi bir tutum içerisinde olmak, insanın psikolojik ve ruhsal yönünde olumsuz etki meydana getirebilir. Çünkü ruh ve beden, yaratılışları itibarıyla dinlenmeye, dinginleşmeye ve bu suretle rahatlamaya ihtiyaç duyar. İnsan, fitratının bu yönünün gereği olarak bir uğraştan başka bir uğraşa, bir sözden başka bir söze geçer; bazen ciddî bazen de şakalı tavırlar sergiler. Kimi zaman ise içinden geldiği işi yaparak rahatlar. Ancak sonra bundan da bıkar ve başka bir işe koyulur.⁴

İnsanların günlük hayatlarında, şartlara göre eğlenmek, dinlenmek, gergin bir ortamı yumuşatmak, insanları bir araya getirmek ve benzeri pek çok gerekçeyle başvurdukları vasıtalarından birisi de mizahdır. Mizaha, her kesim tarafından, hayatın her alanında ve pek çok maksatla başvurula gelmiştir. İnsanlığın tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan mizah hakkında bugüne kadar pek çok görüş de ileri sürülmüştür.⁵ Dolayısıyla mizah alanı oldukça kapsamlı ve bir o kadar da spekülâtiftir.

Mizah, toplumların geçmişten getirerek biriktirdikleri, gelenek ve görenekleri, yaşam tarzları, tarihleri ve manevi değerleri arasında da kendine önemli bir yer bulmuştur. Mizahın kökleri antik çağa kadar iner. Tarih boyunca her dönemde ve her coğrafyada mizahın farklı tezahürlerini görmek mümkündür. Kendi toplumumuz için söylesek, Karagöz ile

⁴ Bkz. Ebû Muhammed Hamis es-Said, *Peygamberimizin Mizah Anlayışı*, çev. Muhammed Ateş, Polen Yayınları, İstanbul 2007, s. 23.

⁵ Selami Şimşek, “Mevlânâ’da Mizah ve Nükte”, *Tasavvuf*, S. 14, Ankara 2005, s. 525.

Hacivat ve Nasrettin Hoca gibi mizah ustaları ve mizah oyunları, yüzyıllardır değerini korumaya devam etmektedir.⁶

Tasavvufî çevrelerde de mizahî unsurları görmek mümkündür. Mevlânâ gibi bazı mutasavvıflar, belirli ölçüler dahilinde mizahı ustaca kullanmışlardır.⁷ Biz de çalışmamızda -Osmânzâde Hüseyin Vassâf'ın, *Sefîne-i Evliyâ* isimli eseri özelinde- tasavvuf erbabının, mizahın hangi formlarını ve hangi prensipler ışığında kullandığına dair bir fikir sunma niyetindeyiz.

1.1. Mizahın Tanımı ve Mahiyeti

Arapça bir kelime olan mizah, sözlükte, ciddiyetin zıddı niteliğindeki⁸ şaka, latife, eğlence vb. anlamlara gelir.⁹ Kelimenin aslı, mezh kökünden masdar ismi olan müzahıtır ve aynı anlamları hâvîdir.¹⁰

Mizah, düşünceleri şaka ve nüktelerle süsleyerek anlatan söz ve yazı çeşididir. Bununla birlikte, zaman içinde daha ağır türleri de içine alan bir terim haline gelmiştir. Mizahta hedef güldürmektir. Ancak bazen güldürmenin altında, fert ve toplumdaki aksaklıkları, çirkinlikleri eleştirme, iğneleme ve düzeltme anlamları da gizlidir. Kin ve intikam duygusundan kaynaklanmayan mizahta küçük düşürme amacı yoktur. Mizahın daha ağır şekli olan istihzada ise hedef, üstü örtülü ve iğneleyici alaydır. Mizah, halk zekâsının ürettiği bir savunma aracı olup, gülünç hikâye ve fıkraların en az saldırgan olan biçimidir.¹¹ Bu anlamda mizah, gündelik hayatta, benzeri sorunlar yaşadıklarını bilen insanlar arasında örtülü olarak varılmış bir tür saldırmazlık anlaşmasıdır. Böylece insanlar, araya koyduğu mesafeyle saldırganlığı başarısız kılar.¹²

⁶ Bkz. İsmail Yardımcı, “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 2010, s. 6-7.

⁷ Mevlânânın mizah anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Şimşek, “Mevlânâ'da Mizah ve Nükte”, s. 525-548.

⁸ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu'l-Fazl Cemâleddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Daru's-Sadr, Beyrut 1414 h., Mzh Maddesi.

⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, s. 1330; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997, s. 470.

¹⁰ Bkz. İsmail Durmuş, “Mizah”, *DİA*, c. XXX, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 205.

¹¹ Durmuş, “Mizah”, s. 205.

¹² Irène Fenoglio-François Georgeon, *L'humour en Orient (Doğuda Mizah)*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 8.

Mizah yapma konusu esas alındığında, gelenek içerisinde üç farklı insan tipolojisinden söz edilir:

Bunlardan birincisi; biteviye mizah yapan, mizaha düşkün olanlar. Böylesi yoğun mizah düşkünlüğü eleştirilmiştir. İkincisi; mizahı sevmeyen, istemeyen ve yapmayan kimseler. Bu durum Allah'a itaatten, yönelmekten ve salih amellere devam etmekten kaynaklanıyorsa, böyle davrananlar mazur ve me'curdur. Buna Hz. Ömer (r.a), güzel bir örnektir. Üçüncüsü ise orta yolu tutanların oluşturduğu gruptur. Bunun en güzel örneği de Allah Rasûlü (s.a.v)'nün yaşantısıdır. O (s.a.v.), espri yapar, ancak doğru olanı söylerdi.¹³

Mizahın tarihi oldukça eski,¹⁴ yelpazesi de oldukça geniştir. İçeriğine ve şekline göre mizah anlayışı, en kabasından en incesine kadar değişik kategorilere ayrılmış ve her biri değişik terimlerle anlatılmaya çalışılmıştır.¹⁵ Örneğin ince anlamlı, düşündürücü ve şakalı söz, espri anlamındaki nükte¹⁶ de, alay yoluyla yermek olarak tarif edilen hiciv¹⁷ de mizahın türleridir. Hatta aynı tür içinde bile farklı maksatla söylenenler mevcuttur. Örneğin mizahî bir tür olan şakanın¹⁸ pek çok yüzü vardır. Şaka; acıtıcı ve alaycı, ince, gürültücü, içten ya da ikiyüzlü olabilir. İnsanları bir araya getirmek yahut birbirinden uzak tutmak için de yapılabilir.¹⁹ Şaka, bir silah ya da kalkan olarak kullanılabilir. Saldırı için güçlü bir araç olarak, muhatabı incitmek ya da küçük düşürmek için şakaya başvurulabilir. Eleştirileri karşılamak yahut bir krizi çözmek için de şaka kullanılabilir.²⁰

¹³ Es-Said, *Peygamberimizin Mizah Anlayışı*, s. 16.

¹⁴ Mizahın genel tarihi için bkz. İsmail Yardımcı, "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri", ss. 3-9. Antik dönemden Cumhuriyet Dönemine kadar Anadolu'da mizahın seyri ve örnekleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet Semih Köksal, *Mizahın Türk Siyasi Kültüründeki Yeri ve Siyasete İlişkin Toplum Algısının Oluşturulmasındaki Rolü*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2013, s. 25-111. Mizahın Fars Edebiyatındaki tezahürleri için bkz. Hasan Çiftçi, "Mizah", *DİA*, c. XXX, TDV Yayınları, İstanbul 2005, ss. 206-208.

¹⁵ Şimşek, "Mevlânâ'da Mizah ve Nükte", s. 526.

¹⁶ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, I-II, TDK Yayınları, Ankara 1998, c. II, s. 1665.

¹⁷ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, c. I, s. 991.

¹⁸ Bkz. Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 765.

¹⁹ Jo-Ellan Dimitrius-Wendy Patrick Mazarella, *İnsanları Okumak*, çev. Bülent Toksöz, Koridor Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 220.

²⁰ Dimitrius-Mazarella, s. 221. Mizahın, ölüm kaygısı ile başa çıkma amacıyla başvurulan araçlar arasında bile yer aldığını gösteren bilimsel çalışmalar

Çalışmamızda örneklerine yer vereceğimiz için ayrıca zikretmenin uygun olacağını düşündüğümüz latife de sözlükte insanları güldüren, neşelendiren, hoş ve güzel söz, özellikle şaka, espri anlamına gelir. Ancak kavram olarak latife, sözle ifade edilmesi güç ince mana, kalbe doğan duygu, güldürecek tuhaf söz ve hikâyeyi ifade eder.²¹ Bu anlamda latife, şakaya göre daha dar bir çerçevede ele alınır.

Latifeler ayrıca söylendikleri dönemin dil ve üslup özellikleriyle halk deyim ve söyleyiş unsurlarını içermeleri yanında cemiyet hayatına ve tarihî, edebî simalara ışık tutmalarıyla da önem taşır. Bunların içinde zaman zaman maksadı aşan anlatımlara ve müstehcen olanlara da rastlanabilmektedir.²²

mevcuttur. Örnek için bkz. Hakan Ertufan, *Hekimlik Uygulamalarında Ölümle Karşılaşmanın Ölüm Kaygısı Üzerine Etkisi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2008, s. 27, 104-105, 120-121. Her ne kadar ana hatlarıyla mizahın bazı türleri literatürde tanımlansa da bu türler keskin hatlarla birbirinden ayrılamazlar ve buldukları çağın vaziyetine göre kimisi ön plana çıkmış olabilir veya bazı dönemlerde, toplumun içinde bulunduğu duruma göre aşırı canlılık gösterebilir. Köksal, *Mizahın Türk Siyasi Kültüründeki Yeri ve Siyasete İlişkin Toplum Algısının Oluşturulmasındaki Rolü*, s. 22.

²¹ İbrahim Altunel, “Latife”, *DİA*, c. XXVII, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 109. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2006, c. II, s. 1851.

²² Altunel, “Latife”, s. 109. Kaynaklarda mizahın çeşitleri ile ilgili pek çok tasnif de mevcuttur. Örnek olarak bkz. Zülfikar Bayraktar, *Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2010, ss. 23-25. Bununla birlikte biz konunun bu yönüyle ilgili olarak, Cemal Kutay tarafından kaydedilen şu cümleleri paylaşmakla iktifa ediyoruz: Lügatlerimizde bugün kısaca mizah olarak bildiğimiz mefhum, üç tabir içinde ifadelenirdi: Hezliyat, şathiyat, mizah... Hepsinin Türkçesi şu kelimelerle ifade ediliyor: Latife, şaka, alay, ciddi olmayan söz, edebiyatta bazı fikirleri şaka, nükte ve tarzlerle süsleyip ifade eden yazı çeşidi, eğlendirici fıkralar.

Bunlar, lügatlerimizin, bugün kısaca mizah dediğimiz, edebî varlığa verdiği isimlerdir. Bunların çerçevesinde bazı tamamlayıcı ifadeler de var ki geçmiş zamanlarda hadiseleri zekâ ve zarafet süzgecinden geçirmenin ağır bedelini ortaya koyuyor: İranlılar, aslı Arapça olan mizahla uğraşana mizahgûy demişler ve dalkavuk anlamına kullanmışlar!... Araplar ise “eğlendirici fıkralar, hezliyat” olarak kullandıkları şath kelimesinin genişletilmesine şathiyat diyerek işin içine dini sokmuşlar ve şeriata aykırı sözleri de şathiyat olarak kabul etmişlerdir... Cemal Kutay, *Osmanlı'da Mizah*, abm Yayınevi, İstanbul 2013, s. 9-10.

1.2. Mizahta Ölçü

Mizah, hayatın her alanında kendisine yer bulan bir mefhumdur. Günlük hayatta, yazıda, şiirde, görsel sanatlarda, sinemada, vb. pek çok sahada kullanılan mizah, bazen masum bir eğlenceden öteye gitmezken bazen de en ciddi meselelerin, basite indirgenerek anlatıldığı bir darb-ı meselde, önemli bir tefekkür aracı olarak karşımıza çıkabilmektedir. Ne var ki aynı kavram, kullanıldığı çeşidi, şekli ve bağlamına göre, bazen kin ve adavete de vasıta olabilmektedir.

Kur'ân'ın tefekkürü emredip alayı ve hicvi yasakladığı,²³ İslâm ahlakının da ağır başlılık ve vakarı temel ilkeler kabul ettiği bilinmektedir. Bazılarına göre ideal Müslüman tipi fazla gülmeyen, daima ölümü hatırlayarak hüzünlü duran kimsedir. Bu sebeple şakaları ve mizahçı karakterleriyle tanınmış Müslümanların şahitliği, güvenilirliği ve hadis râviligi sorgulanmıştır. Şeytanın tuzağı ve nefsin aldatması olduğu şeklindeki bazı hadis rivayetlerine dayanılarak, mizah ve şakanın, insanın vakarını ortadan kaldıran bir davranış olduğu ileri sürülmüştür.²⁴ Bununla birlikte Hz. Peygamber'in şaka yapmayı tasvip ettiğini, kendisinin de şaka yaptığını gösteren rivayetler vardır.²⁵ Nasıl ki O (s.a.v)'nun genel vakur hali, vahiy alan bir beşer olarak taşıdığı ağır sorumlulukların bir gereği ise zaman zaman bizzat şaka yapması da mizahın bir ihtiyaç olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.²⁶ Şu halde, Müslümanlar için, mizahta bir ölçünün olması gerektiği aşikârdır.

²³ Kur'ân- ı Kerim'de alay etmek, "Ey iman edenler! Bir topluluk diğerini alaya almasın. Belki onlar, (Allah katında) kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın ve (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir namdır. Kim de tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir" (Hucurât, 49/11) mealindeki ayette, genel anlamda yasaklanmaktadır. Buna ilaveten, Peygamberlerini yahut iman edenleri alaya alanların yerildiği ayetler için bkz. Bakara, 2/212. En'âm, 6/10. Tevbe, 9/79. Hûd, 11/38. Enbiyâ, 21/41.

²⁴ Durmuş, "Mizah", s. 205. Hz. Peygamber (s.a.v.'in), "Çok gülme, zira çok gülme kalbi öldürür" mealindeki hadisi, bu hususu ispat etmek için başvuru delillerdendir. İbn Mâce, *Kitâbü'z-Zühd*, 19 (Hadis No: 4193), Mektebetü'l-Maârif, Riyad ts.

²⁵ Durmuş, "Mizah", s. 205.

²⁶Bkz. Yusuf Doğan, "Hz. Peygamber ve Mizah", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VIII/2, Sivas 2004, s. 196. Hz. Peygamber'in mizahına örnek niteliğindeki bir rivayete göre, bir adam Hz. Peygamber'e gelerek kendisini bir deveye bindirmesini talep eder. Allah Rasûlü de "Ben seni deve yavrusuna bindireyim!" şeklinde karşılık verince adam: "Yâ Rasûlallah, ben deve

Mizah, İslâm'ın temel kaynaklarında genel manada yasaklanmayan hatta bizzat Hz. Peygamber tarafından başvuru bir mefhum olduğuna göre onu, belirli hususlara riayet ederek kullanmak, en doğru yaklaşım olsa gerektir. Bu durumda, insanların şahsiyetini ayaklar altına alan mizahın da yasaklandığı açıkça anlaşılmaktadır.²⁷ Hz. Peygamber (s.a.v), bu konudaki ölçüyü en güzel şekilde kendi hayatında ortaya koymuştur. O, ihtiyaç olduğu bir zamanda şaka yaparak, yerli yerinde mizahın nasıl yapılacağını göstermiştir. Bunu yaparken de doğru ve gerçek sözleri kullanarak, insanları içinde buldukları stresli ortamdan çıkarmış ve insanın onurunu ayaklar altına da almamıştır. Böylece mizahın nasıl yapılacağını pratik olarak uygulayarak göstermiştir.²⁸

Mizahta gözetilmesi gereken en önemli hususlardan birisi, dinî meselelerin mizaha alet edilmemesidir. Özellikle itikâdî konular, emir ve yasaklar vb. dine taalluk eden hususların istihzâ ve istihfaf üslubuyla zikredilmesi dinen hüsn-ü kabul görmez.²⁹

yavrusunu ne yapayım (ona binilmez ki!)" deyince Hz. Peygamber: "Bütün develer bir ana devenin yavrusu değil midir?" şeklinde cevap verir. Tirmizî, *Birr ve's-Sıla*, 57 (1991). Ebu Davud, *Edeb*, 92, (4998). Başka bir rivayette, Hz. Peygamber'in "Sefine" isimli bir hizmetçiye, birkaç kişinin aynı anda eşyalarını yüklediğini gördüğünde, "İşte şimdi gerçekten sefine oldun" diyerek şaka yaptığı anlatılır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-XX, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1995, c. XVI, s. 138 (Hadis No: 21822). Hz. Peygamber'in ve sahabenin hayatından farklı mizah örnekleri için ayrıca bkz. Yusuf Doğan, "Hz. Peygamber ve Mizah", ss. 197-201. Es-Said, *Peygamberimizin Mizah Anlayışı*, ss. 37-86.

²⁷ Aslında bu ölçü, yalnızca mizahın değil, pratik hayata dair pek çok meselenin hükmünü ortaya koymada önemli ölçüde belirleyici rol oynar. Örneğin müziğin istismar edilmesi ve kötüye kullanılması, onu reddetmeye sebep olamaz. Haddizatında kötüye kullanılmayan hemen hiçbir şey yoktur. Aynı şekilde, dünyanın herhangi bir yerinde hileden veya yalandan tamamen arındırılmış bir alışveriş düzenine de rastlayamayız. Alışverişte ve ticaretle hile bulunabiliyor diye ticarî işlemlerin mübah olmadığını söylemek veya bunu, uygulanması güç bir yığın şarta bağlamak da çok yanlış olur. Bkz. Mehmet Demirci, *Mevlânâ'dan Düşünceler*, Akademi Kitabevi, İzmir 2002, s. 97.

²⁸ Yusuf Doğan, "Hz. Peygamber ve Mizah", s. 201.

²⁹ Bu maddeye dayanak teşkil eden ayetlerin sebab-i nüzûlü olarak nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Tebük savaşına gidiyordu. Yanında münafıklardan da bir grup mevcuttu. Bu kimseler, Kur'ân ve Hz. Peygamber'le alay ederek: "Şu adama bakın! Şam kalelerini ve köşklerini fethetmiş. Bu işin imkânı yok! Muhammed Rumlarla savaşmanın oyuncak olduğunu sanıyor" dediler. Allah Teâlâ, onların bu halini peygamberine bildirdi. Hz. Peygamber de onları çağırıp kendilerine: "Siz şöyle şeyler söylediniz mi? diye sordu. Onlar da: "Hayır! Yâ Rasûlallah! Allah'a yemin olsun ki, biz senin ve ashabının aleyhinde

Mizah, neşelendirme, eğlendirme, dinlendirme ve rahatlatıp dinginleştirme amacıyla yapılmalıdır. Rasûlullah, gerek kendi özel problemleriyle ve gerekse ümmetin sorunlarıyla –ki bunlar O’nun en büyük derdini oluşturuyordu- uğraşmasına ve bin bir meşguliyete maruz kalmasına rağmen, inceliğinden dolayı latif mizahlar yapmaktan geri durmamış, bu suretle seçkin ashabını teskin etmiş, onların gönüllerini hoş tutmuş ve göğüslerine inşirah vermiştir. Mizah yaparken bile muhatabına, basit ve kolay bir şekilde bürünmek suretiyle hakikati sunmuştur. Bu incelik karşısında kalpler O’nu yadırgamamış, ruhlar O’na meyletmiş ve hayran kalmıştır.³⁰

Sözlü olsun, fiilî olsun yapılan mizahın yalan ve günah içermemesi, incitici, ilişkileri koparan, itaatsizliğe sürükleyen türden olmaması ve şaka yapana da eziyet vermemesi gerekir. Mizah yaparken öfkeye, kine, düşmanlığa, ayrı düşmelere neden olacak her husustan uzak olmak gerekir.³¹

Mizahta dikkat edilmesi gereken bir husus da muhatapla ilgilidir. Buna göre mizah uygun insana yapılmalıdır. İncelik ve zekâvetle yapılmış bile olsa, bir şakayı veya nükteyi anlamayacak yahut kaldıramayacak seviyede bir kimseye yapılan mizahın sonucu da hoş olmayabilir. Bundan cüret alıp onur kırmaya kadar gidebilir. Ehl-i hikmet, bu maddeyi, “şaka yapacaksan, ahmaktan kaçın!” sözüyle formüle etmiştir.³²

Tasavvuf erbabının mizaha karşı tutumu ve onu kullanma tarzı da yukarıdaki ölçülerden uzak değildir. Sûfiler, Hz. Peygamber’in temsilcileri olarak, güler yüzlü ve tatlı dilli olmayı, insanları kırmamayı ve gönüllerini hoşnut etmeyi öğütlemişler ve dozunu kaçırmamak şartıyla

bir şey söylemedik. Biz sadece lafa ve oyuna dalmıştık” şeklinde cevap verdiler. Onlar, söylediklerini inkâr edince, Allahü Teâlâ da Tevbe suresinin “(Ey Muhammed!) Eğer onlara sorarsan: ‘Biz lafa dalmış oynuyorduk’ derler. De ki: ‘Allah’la, onun ayetleriyle ve peygamberiyle mi alay ediyordunuz?’ Özürlü dilemeyin artık. İman ettikten sonra inkâr ettiniz...” mealindeki 65-66. ayetlerini nâzil etti. İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, I-X, çev. Komisyon, c. III, s. 455-458. Benzeri rivayetler için ayrıca bkz. Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, I-XXXII, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrût 1420h., c. XVI, s. 94. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I-VIII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1419h., c. IV, s. 150-151.

³⁰ Es-Said, *Peygamberimizin Mizah Anlayışı*, s. 20.

³¹ Es-Said, *Peygamberimizin Mizah Anlayışı*, s. 16.

³² Es-Said, *Peygamberimizin Mizah Anlayışı*, s. 22; Mizahın ölçüsü ve adabıyla ilgili zikredilen hususlara ilaveler yapılabilir. Ancak burada esas konuya geçiş niteliğinde özet bazı bilgilerin zikredilmesi yeterli görülmüştür.

şaka yapmayı uygun görmüşlerdir. Onlar, muhataplarını, istidat ve kabiliyetlerine göre bazan “havf ve hüzn”, bazan “aşk ve muhabbet” ve bazan da “nükte ve latife” yoluyla eğitmişlerdir.³³ Öyle ki, tevhit, aşk vb. mevzuları bile izah ederken nükte, latife veya temsillere başvuran sûfiler az değildir. Böylece zor yahut ihtilafli meselelerin pek çoğu herkesin anlayabileceği seviyede sunulmuştur. Bazen de bir latife ile gergin bir ortam yumuşatılabilmektedir. Ancak -en azından çalışmamızın eksenini teşkil eden *Sefîne-i Evliyâ*'daki nakillerden yola çıkarak belirtirsek-mutasavvıflar, boş laf içeren, kırıcı, incitici, korkutucu vb. seviyesiz mizahtan azami derecede kaçınmışlardır. *Sefîne-i Evliyâ*'nın hacmi ve sûfi tabakât kitapları arasındaki konumu göz önüne alındığında, konunun değerlendirilmesinden sonra ortaya çıkacak olan tablunun, sûfilerin, mizah hakkındaki genel tutumları hakkında da önemli bir ipucu olabileceği kanaatini taşımaktayız.

2. Sefîne-i Evliyâ'da Mizah

Sefîne-i Evliyâ'da adı geçen sûfilerden nakledilen mizahî içerikli nakilleri, yapılış maksatları yahut yapıldığı bağlamları itibarı ile şu şekilde tasnif etmek mümkündür:³⁴

2.1. Belirli Bir Amacın Ön Plana Çıkmadığı Espri ve Şakalar

Mizahın yelpazesinde, dinî meselelerin hafife alındığı yahut insan onurunun çiğnendiği şakalardan başlayıp en önemli hakikatlerin izahı için, nezih bir üslupla yapılan nüktelere kadar geniş bir aralığın olduğu, yukarıda dolaylı olarak ifade edilmişti. *Sefîne-i Evliyâ*'da nakledilen rivayetlerde, bu skalanın, en çok pozitif kutbuna yakın örnekler mevcuttur. İğneleme yahut hiciv içerikli olanlar ise oldukça azdır. Bununla birlikte sûfilerin, zaman zaman mizah skalasının orta kısımlarında gezdikleri dikkat çeker. Bir başka deyişle onlar her zaman

³³ Şimşek, “Mevlânâ'da Mizah ve Nükte”, s. 528.

³⁴ Tasnifin bu yaklaşımla yapılması, sûfilerin mizahının seviyesinin daha iyi ortaya konulmasını sağlamak maksadıyladır. Bu tasnifi, “sûfilerin kullandıkları mizah çeşitleri” itibarıyla yapmak da mümkündür. Ancak böyle bir tasnifte –en azından başlıktan yola çıkarak- içerik hakkında güçlü bir kanaat edinmek kolay olmayabilir. Zira örneğin, mizahın bir çeşidi olan şaka, bazen incitmek, korkutmak vb. amaçlarla olabilir. Yahut latife, müstehcen içerik taşıyabilir. Dolayısıyla bu tarz bir başlık, içerik okunmadan yazı hakkında net bir fikir sunamaz.

belirli bir maksada binaen değil, bazen de masum eğlenceler kabilinden mizaha başvurmuşlardır. Bu da kimi zaman, bir durum tasviri, bazen de bir hazırcevap şeklinde gerçekleşmiştir.³⁵

Rufâiyye'nin neşrinde önemli bir isim olan Şeyh Seyyid Nûrî Efendi'nin (v. 1179/1766) halifelerinden Şeyh Abdullah Efendi, güçlü aşkı ve mücâhedesi ile birlikte latifeye de meylî olan bir zattır. Haremeyn-i muhteremeyni ziyaret esnasında başından Rufâî tâcını hiç çıkarmamıştır. Dönüşte de Şap Denizi'nde³⁶ vapurun küpeştesinde etrafı temâşâ ederken her nasılsa tâcî denize düşer. Tâcının denizde yüzdüğünü gördüğünde de “*Ey Şap Denizi! Sana hilafet verdim. O tâc sana bahşolundu.*” şeklinde bir latifeye durumu karşılar.³⁷

Nakşibendi'ye şeyhlerinden Hasan Hayri Efendi (v. 1338/1920), önceleri vaaz yaptığı halde sonradan bundan feragat eder. Şeyhin ihvanlarından biri, şeyhinin neden böyle yaptığını merak eder. Bir gün huzur-ı şeriflerinde, şeyhe, bu suali yöneltince de şeyh, “*Âkîf Bey! Biz mücevherât, müzeyyenât ve huliyyâtı bir zembile koyup çarşı Pazar dolaştırdık. Rağbet eden olmadığınan şimdi zembili duvara astuk. İsteyene veriyoruz.*” cevabını verir.³⁸

Öyle anlaşılıyor ki Şeyh Hasan Hayri Efendi'nin mizâhî yönü, kendisine babasının mirasıdır. Zira *Sefîne*'de şeyhin babasının da bu özelliğine yer verilir. Şeyh Hasan Efendi, türbe-i şerifenin sarây-ı hümâyûna yakın olmasından dolayı, mükerreren Sultan Abdülhamîd ve Muhammed Reşâd ile görüşmüştür. Muhammed Reşâd Hân'ın şehzadelüğünde Şeyh de henüz küçük yaşta iken, birbirlerini oyun sırasında rencide etmişler. Muhammed Reşâd Hân, Şeyh Efendinin pederlerine (Ethem Efendi) şikâyette bulunmuştur. Şeyh Efendi ise, “*Efendim! Biriniz şehzâde, biriniz*

³⁵ Her ne kadar bu kısımda, özel bir amaca binaen söylenmemiş nakiller aktarılabaksa da bu, zahir itibarıyla. Yani aslında ilk bakışta basit bir espri niteliğindeki bazı nakillerde bile birtakım ince göndermeler veya eğitim maksatlı imalar dikkat çeker. Ancak içeriğine göre bu örnekleri keskin hatlarla ayırmak zor olacağından, ilk bakışta mesajı dikkat çekmeyen örnekler, bu kısımda ele alınmıştır.

³⁶ Kızıldeniz'e verilen eski isimlerden birisidir. Bkz. Mustafa Lütfü Bilge, “Kızıldeniz”, *DİA*, c. XXV, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 558.

³⁷ Osmânzâde Hüseyin Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I-V, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 2305-2309, c. I, s. 206

³⁸ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 71-72.

şeyhzâde. Ne yapalım, böyle şeyler olur. Hoş görmeli! diyerek latifede bulunmuşlardır.³⁹

Şeyh Hasan Visâlî (v. 320/1902), Malatya'nın zenginlerinden iken Şeyh Muhammed Muhsin Efendi (v. 1269/1852)'nin Malatya'ya memur etmeleriyle gelen Şeyh Feyzullah (v. 1293/1876)'a intisap eder. Şeyhi, kendisinin takdirini kazanan Hasan Visâlî'yi Bozkır'da bulunan azizinin yanına götürür. Visâlî, daha sonra Malatya'da ve sonra Trabzon, İstanbul ve Arnavutluk'ta irşat için görevlendirilir. Bu zamana kadar kendisine "Firâkî" diye hitap edilirken azizi Şeyh Feyzullah'ın ikamete memur olduğu Midilli'ye giderek kendisine hürmetle tazimatta bulununca, şeyh kendisine, "Şimdiye kadar Firâkî idin, bundan sonra Visâlî oldun." diye taltifte bulunur.⁴⁰

Bir başka şeyh Ahmed Remzi Efendi (v. 1338/1920) zekâsı, şen mizacı, kuvvetli hafızası ve latifeleri ile meşhurdur. Bir gün Mevlevîhane'de cemiyet münasebeti ile kalabalık vardı. Urefâ, zurefa ve ağniyânın katılımı yüksekti. Bizzat kalkarak misafirlere ikramda bulunurken; "Efendim, şeyhler gerçi hâdimü'l-fukarâ olarak geçinirlerse de bazen de hâdimü'l-ağniyâ oluyorlar." şeklinde bir latife yapmıştır.⁴¹

Sefîne müellifi Vassâf, eserinde, Muallim Nâcî (v. 1310/1893)'nin Osmanlı Şâirleri adlı eserinden naklen Hoca Neş'et Efendi (v. 1222/1807)'nin bazı latifelerine yer verir. Bunlardan birinde Neş'et Efendi'nin cömertliğinden bahsedilir. Neş'et Efendi, eşrâftan bazı kimselere başvurarak fakirlerin ihtiyaçlarını giderme gayretindeydi. Kendisine "Efendim! Şunun bunun işi için bu kadar âb-ı rû dökmek revâ mıdır?" itirazında bulunanlara, "Âb-ı rû ile değirmen çevrilmez yâ. Böyle işler görülür." şeklinde mukabelede bulunmuştur.⁴²

Neş'et Efendi'nin çubuk içtiği rivayet edilir. Bir gün meclisinde bulunanlardan birisi, "Efendim! Cennette âteş yok, siz orada çubuğunuzu nereden yakacaksınız?" şeklinde iğneleyici bir soru sorunca Neş'et Efendi, "Sizin için kebâb pişirilecek oaktan." cevabını verir.⁴³

Celvetiyye âsitânesi şeyhlerinden Muhammed Rûşenî Tefkî Efendi (v. 1309/1892), zekâsı, edebi, zarafeti vb. evsafıyla meşhurdur. Meşihatı döneminde türbe ve hânkâha büyük bir tadilat yapılır. Kendisine büyük

³⁹ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 72.

⁴⁰ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 176.

⁴¹ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. V, s. 245.

⁴² Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 96.

⁴³ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 96.

hürmet ve muhabbet besleyen Abdülmecit Hân bir gün Pîr'i (Aziz Mahmut Hüdâyî) ziyarette bulunur. Sultan Mecit, saygı maksadıyla kunduralarını hânkâhın sokağa açılan dış kapısına çıkarır. Zira bu kapıdan türbe-i şerîfe kadar şal döşelidir. Sultan Abdülmecit, türbeye girileceği zaman, Şeyh Rûşenî Efendi'ye, “Efendim delil olunuz, evvelce siz giriniz.” dese de şeyh, “Padişahım! Zât-ı şâhâneleri âlem-i dünyanın, Hz. Pîr ise âlem-i mananın padişahıdır. Âcizleri gibi bir dervişin, iki padişah arasına girmesi haddi midir?” şeklinde latifede bulunmuştur.⁴⁴

Aziz Mahmut Hüdâyî (v. 1038/1628), Sultan I. Ahmet Hân (v. 1027/1617)'in da hürmetine mazhar olmuş bir şeyhtir. Sultan, bir gün, şeyhe hediye gönderir. Ancak şeyh –ne hikmetse- hediyeyi kabul etmez; sonrasında hediyeyi Abdülmecîd-i Sivâsî (v. 1049/1639)'ye gönderir. Sivâsî, onu kabul eder. Padişah, Abdülmecîd-i Sivâsî'ye, Hüdâyî'nin hediyeyi kabul etmediğinden bahsedince şeyh, “Pâdişâhım! Hüdâyî bir ankâ-yı hakîkattir. Lâşeye tenezzül etmez.” şeklinde cevap verir. Birkaç gün sonra da şeyh Hüdâyî ile karşılaştığında, “Hediyeyi Abdülmecîd-i Sivâsî kabul etti.” der. Şeyh ise buna mukabil, “Pâdişâhım! Abdülmecîd-i Sivâsî, bir bahrdır. Bahre bir katre çirkâb-ı mâ-sivâ düşmekle bahr mülevves olmaz.” şeklinde cevap verir.⁴⁵

Benzeri bir hadise de Sultan III. Selim (v. 1222/1808) ile Mevleviyye ricalinden, *Hüsn ü Aşk* adlı manzum eserin de sahibi, Şeyh Gâlip (v. 1213/1799) arasında vâki olmuştur. Buna göre zaman zaman Mevlevîhane'ye gelen Sultan ile şeyh, İskenderpaşa Kütüphanesi'nde buluşurlarmış. Bir gün Sultan, samimiyetlerinden mütevellit, başını Şeyh Gâlib'in dizine koymuş. O esnada şeyh, Hz. Pîr'den (Mevlânâ) bahsediyormuş. III. Selim bir ara “Hz. Mevlânâ'nın, zamanımızda cârî bir kerameti var mıdır?” diye sorunca şeyhin, “Aman padişahım! Hiç şübhe etme, koca bir halife-i rûy-i zemîn, Cenâb-ı Mevlânâ'nın miskin bir dervişinin dizine başını koymuş, bundan büyük bir kerâmet-i câriye olur mu?” şeklindeki cevabı, Sultan'ı ağlatmıştır.⁴⁶

Tasavvuf erbabı ile devlet erkânı arasında geçen bu tür diyaloglarda, ilk bakışta yalnızca ince mizah kabiliyeti dikkat çekmektedir. Bununla birlikte bu tür rivayetler, saltanat makamının, tasavvuf erbabına olan hürmetine de işaret eder. Sultan Abdülmecid (v. 1277/1861)'in, türbe-i şerîfi ziyaret etmesi de zaten bunun somut bir göstergesidir. Ancak bu tür rivayetlerde dikkat çeken önemli bir ayrıntı da sûfilerin, çok zaman,

⁴⁴ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. III, s. 27.

⁴⁵ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 381, c. III, s. 353.

⁴⁶ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. V, s. 153-154.

mizah aracılığıyla, en yetkin makamlara dahi kendilerini rahat ifade etmelerine imkân bulmalarındır.⁴⁷

Tasavvuf ehli, elbette her bulunduğu ortamda aynı kabulü görmemiştir. Meşayih arasında Karabaş Velî olarak bilinen Şeyh Alâeddîn Ali (v. 1098/1686) ve Sadrazam Kara Mustafa (v. 1095/1683) arasında yaşanan diyalog ve şeyhin verdiği nükteli cevap, bu durumun bir örneği niteliğindedir: Karabaş Velî, cuma günleri Üsküdar'da bulunan Vâlîde-i Atîk Camii'nde vaaz ederdi. Şeyhin vaazları çok etkili olduğundan vaaz günleri yer bulabilmek için kuşluk vaktinde camiye gelenler olurdu. Dönemin Padişahı IV. Mehmet (v. 1104/1693) de bu vaazlara iştirak etmeye başlamıştı. Sultan, vaazı baştan sona dinler; bazen de ağlardı. Öyle ki *"Bu Şeyh Efendi'nin vaazı bana o kadar tesir ediyor ki İbrahim Ethem gibi tâc u tahtı terk ile dağlara düşeceğim geliyor."* derdi.

Padişah'ın, Şeyh hakkındaki düşüncesi ve şeyhin vaazlarına sık gitmesi Sadrazam Kara Mustafa'yı endişelendirmeye başlar. O, bu şartlar altında Sultan'ın, dünyevî muamelelere kayıtsız kalacağı korkusuyla, şeyhi İstanbul'dan uzaklaştırmanın uygun bir yolunu düşünür ve bulur. Padişah'ın haberi olmadan Karabaş Velî'ye, *"Pâdişahımız sizi Hicâz'a göndermek ârzûsundadır. Masârıf-ı seferiyye gönderdiler."* diye teklifte bulunur. Şeyh ise hakikatin öyle olmadığını keşf ile *"A cânım! Bizden bu kadar niye korktunuz? Biz pâdişâha tâc u tahtu terk ettirmeden esrâr-ı ma'rifet telkin edebilirdik."* cevabını verir ve teklife icabet göstererek Hicâz yoluna düşer.

⁴⁷Tarihî süreç içerisinde mizahın; iktidarı hicvetme aracı olarak, ellerinde bulundurdukları iktidarı, kendi çıkarları doğrultusunda, keyfî ve geniş halk kitlelerinin aleyhinde kullanan iktidarlar için bir nevi *"kamuoyu denetimi"* işlevi gördüğü söylenebilir. Köksal, *Mizahın Türk Siyasi Kültüründeki Yeri ve Siyasete İlişkin Toplum Algısının Oluşturulmasındaki Rolü*, s. 2. Bununla birlikte siyasete yönelik mizahta iniş-çıkışlı dönemler olmuştur. Örnekler için bkz. Köksal, *Mizahın Türk Siyasi Kültüründeki Yeri ve Siyasete İlişkin Toplum Algısının Oluşturulmasındaki Rolü*, ss. 25-124. Yukarıda zikredilen son iki örnekte ve benzerlerinde de olduğu gibi mizahta hoşgörü zemini önemlidir. Her ne kadar zikredilen örneklerde mizah, iltifat maksatlı yapılsa da sultana latife yapılıyor olunması da hoşgörü zeminini gerektirir. Tasavvuf ricâli, kendilerine tanınan bu hoşgörüyü zaman zaman -hiciv veya alaya kaymaksızın- kullanmışlardır.

2.2. Mizahın Bilgilendirme, Mesaj ve Uyarı Maksadıyla Kullanıldığı Durumlar

Tasavvuf ilmi, kalbin inceltilmesi, ruhî hayatın güçlendirilmesi ve ahlakın güzelleştirilmesi gibi maksatlara hizmet eder. Buna bağlı olarak bu ilmin erbabı ağırbaşlılık, edep, tevazu, sabır, şükür vb. ahlakî hasletleri kendilerine şiar edinmişlerdir. Bu, onların insanlarla olan ilişkilerinde başvurdukları mizaha da aynı seviyede yansımıştır. Pek çok sûfi, mizahı iletişim aracı olarak kullanırken, mizah aracılığıyla mesaj vermeyi de ihmal etmemiştir. Yahut bazen bir yanılsa işaret etmek gerektiğinde, doğrudan uyarmanın problem teşkil etmesi ihtimaline binaen, yapılan ikaz içerikli bir şaka, meselenin büyümesinin önüne geçebilmiştir.

Kâdiriyye Tarikatı şubelerinden Enveriyye'nin müessisi Osman Şems Efendi (v. 1277/1872), tahsil yıllarında hem tütün ticaretiyle meşgul olmuş hem de eğitimine devam etmiştir. Bir gün bir Bektâşî dervişi, kendisinden çubuğuna tütün doldurmasını istemiş, o da tütün doldurduktan sonra bir avuç tütünü de dervişe ikram etmiştir. Derviş kendisine dükkanın ne zaman açıldığını sormuş. O da iki-üç ay önce açıldığını bildirince Bektâşî, "*Dükkanı üç ayda kaparsan zararlar kapatarsın. Altı ayda kaparsan, sermayeyi tüketirsin. Bir sene devam edersen, sermayen kadar borca girersin.*" demiş. Osman Şems Efendi gerçekte de, "*Altı ayda sermayeyi tükettim.*" diyerek, ticaretinin dervişin dediği gibi sonuçlandığını bildirmiştir.⁴⁸

Kuşadalı İbrahim Efendi (v. 1262/1846)'den doğrudan feyze mazhar olan Şeyh Ahmet İzzet Efendi (v. 1292/1875), henüz küçük yaşta, II. Mahmut döneminin mülkiye ricâlinden olan babası Emîn Efendi'nin delaletiyle Unkapanı Şâzeli Dergâhı şeyhi Hüseyin Efendi'ye intisab etmişti. Yaşı kemale erince de babasının hizmetine mükâfât olarak kendisini Dâhiliye kalemine çırak yapmışlardır. Bu esnada Kuşadalı İbrahim Efendi, Sineklibakkal'da dergahta bulunuyordu. Şöhreti yayılmıştı. İzzet Efendi, çevresinin teşvikiyle şeyhin ziyaretine gitmişti. Kendisi küçük yaşta iken bir rüya görüp, o zaman bir zatın feyzine mazhar olmuş idi. Dergâhta Kuşadalı'yı namaz kılarken arkasından görünce o rüya hatırına gelmiş; selam verdiğinde şeyhin rüyasında gördüğü zat olduğunu anlamış ve neler olacağını beklemeye koyulmuştu. Şeyh, İzzet Efendi'nin yanına oturmuş, sözü ona vermiş ve kendisini iyiden iyiye nazar altında tutmuştu. Öyle ki üzerinde samur kürk bulunan İzzet Efendi, kürk sıırlıklam olana dek terlemişti.

⁴⁸ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 134.

İzzet Efendi, eve dönüşünde annesine karşı hastalanmış gibi davranmış ve kendisine nefes etmek üzere Kuşadalı'nın davet edilmesini rica etmiştir. Haber gönderdiler; Kuşadalı teşrif etti. Aralarında kuvvetli bir muhabbet cereyan etti. Sonrasında da İzzet Efendi, şeyhe intisap etti.

Şazeli Şeyhi Hüseyin Efendi, bu sırada irtihal etmiş; yerine de oğlu geçmişti. İzzet Efendi durumu kendisine anlattı ve *"Hanginiz kuvvetli ise o beni çeker."* dedi. Sonrasında ise Kuşadalı'ya meyl etti; fakat bu sırada Sineklibakkalda'ki tekke yandı. Bir müddet sonra da İzzet Efendi'nin konağı yanınca Kuşadalı, *"İzzet! Mâsivayı yaktın, keyfine bak!"*⁴⁹ diye İzzet Efendi'yi teselli ve irşat eden esprili bir yorumda bulundu.

Halvetî Tarikatı'nın en büyük şubesi olan Şa'baniyye'nin İbrâhimiyye kolu şeyhlerinden Şeyh Hacı Tevfik Efendi, 1347/1928 senesinde 67 yaşında iken kendisine, *"Halîfeniz var mı?"* diye sorulur. O ise bu soruya bir ah çekerek, *"Derviş olamadım. Nerede kaldı ki şeyh olup, halîfe yetiştireyim."* şeklinde cevap verir.⁵⁰ Şeyh bu kısa cevabıyla bir hem yüzlerde tebessüm oluşturan bir şaka yapmakta hem de tasavvuf yolunun basit bir meslek olmadığını; kısa yoldan şeyh ve halîfe olmanın veya yetiştirmenin imkânsızlığını ifade etmektedir.

Kanûnî Sultan Süleyman (v. 974/1566) zamanında ulemâ arasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in muhterem ebeveyninin imanları meselesi gündeme getirilmişti. Padişah bunu haber alınca ulemanın, onlar hakkında, *"Dalalette kalmışlardır"* sözlerini tenkit etmiş ve *"Bu meselenin kat'iyen hall ü faslı ile kapatılması için ulemâ vü meşâyih u fuzalâ Fatih Cami-i Şerîfinde toplansın, konuşulsun, iş intâc edilsin"* demişti.

Padişahın arzusu gereği zikredilen gruplara mensup ileri gelen isimler, mezkur cami-i şerifte toplandılar. Padişah da Hümâyûn mahfilinde hazır idi. Mecliste hazır bulunanlardan birisi de önceleri sudûrdan olan, *"Papazoğlu"* olarak bilinen hatta Sultan Bâyezîd civarında Koska'da, Papazoğlu Medresesi dahi inşa eden, vüzeradan Mustafa Paşa'dır. Camiye Harîrî Muhammed Efendi ile birlikte gelen, Halvetiyye Tarikatı'nın Sinaniyye şubesinin kurucusu İbrahim Ümmî Sinân (v. 976/1568), mihraba yönelmiş ve orada oturmuştur. Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi (v. 982/1574) bir tarafında, Papazoğlu Mustafa Paşa diğer tarafında idi.

Ümmî Sinân, açılan bahsi münazara usulüne muvafık bir şekilde halletmek cihetini düşünüp Ebussuûd Efendi'ye hitaben tecâhül-i ârif kabilinden, *"Bu zat kimdir?"* diye Papazoğlu'nu sorar. Ebussuûd Efendi,

⁴⁹ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. IV, s. 106.

⁵⁰ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. IV, s. 108.

“Vüzerâ-yı ızâm dandır.” cevabını verir. Şeyh, “Papaz kimdir?” diye sorduğunda cevap gelmeyince soruyu tekrarlar. Yine sessiz kalınca canı sıkılır ve yüksek bir sesle, “Canım niçin sualime cevap vermiyorsunuz?” der. Bu sırada Padişah mahfil-i Hümayûn’dan haber gönderip neler olduğunu anlamak isteyince Ümmî Sinân, vakayı arz eder. Padişah bu soruya cevap verilmeyişinin ne anlama geldiğini fark edince “Mesele halloldu, mübâheseye hâcet kalmadı, meclis dağılsın.” diye emreder.

Meclisin dağılmasına sebep, Şeyhülislâm’ın Mustafa Paşa için -edebe mugayir olacağından- “Papazoğlu” demekten kaçınmasıdır. Zira Ümmî Sinân, Mustafa Paşa’nın lakabını iyi bilirdi. Heyet ve Padişah’ın huzurunda “Papazoğlu” diyemezdi. Ümmî Sinân’ın yapmak istediği şey, Mustafa Paşa’nın babasına papaz denilmemesi için edeben sükût ediliyorsa on sekiz bin alemin fahri, Cenâb-ı Hakk’ın mahububı, ehl-i İslâm’ın baş tacı ve iftihar kaynağı Hz. Muhammed aleyhis’s-salâtü ve’s-selâmın ehl-i iman oldukları şüphe götürmeyen ebeveyni hakkında iman meselesi çıkarılmasının edeb-i ubûdiyyete muvafık olmayacağını ortaya koymak ve Şeyhülislâm’a “Bu mübâheseye niçin meydan veriliyor.” demek idi.⁵¹ Böylece taraflar arasında hadise büyümeden yarı mizahî bir yöntemle çözüme kavuşmuştur.

⁵¹ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. IV, s. 165-166. Padişah bu mühim nükteyi anlamış ve meseleyi kapatmıştır. Şeyhülislâm, ehl-i teslim olmakla birlikte hasbel beşer, latîfe tarzında Ümmî Sinân’a “*Senin cenaze namâzını papazlara kıldırma!*” şeklinde bir söz sarf eder. Ancak Ebussuûd’un bu sözü, gizli bir hikmetin aşikar olmasına ve sûfilere karşı hürmet ve muhabbet etmesine vesile olur. Şöyle ki: Ümmî Sinân, vefat edince cenaze namazını eda için Fâtih’e getirilmiştir. Cenazesinde tâc ve hırka bulundurulmamış, herhangi birinin cenazesi gibi getirilmişti. O gün, Sultan Süleyman’ın da bir kerimesi vefat ettiğinden cenazesi Fatih’e gelmişti. Cenaze namazını Ebussuûd Efendi kıldıracaktı. Ancak önce camide bulunan erkek cenazenin kıldırma iktiza ettiğinden cenazenin kim olduğunu bilmeden, “*Er kişi niyetine!*” diyerek Ümmî Sinân’ın, sonrasında da sultanın namazlarını kıldırmasıdır. Namazın kılışından sonra erkek cenazesindeki kalabalık dikkatini çeker ve cenazenin kim olduğunu sorar. “*Ümmî Sinân hazretleridir.*” dediklerinde, şeyhe, “*Senin namazını papazlara kıldırma!*” şeklindeki sözünden dolayı hata ettiğini; tesadüfen şeyhin cenaze namazını kendisinin kıldırmasında da bir hikmet olduğunu anlamış ve bir daha sûfilere yönelik olumsuz tavır sergilememeye ahd etmiştir. Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. IV, s. 166-167. Aslında burada zikredilen örnek, istisna kabul edilebilir. Zira Ebussuud Efendi, Bayramiyye’nin ileri gelen şeyhlerinden Muhyiddin Yavsî (v. 920/1514)’nin oğludur. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, Osmanlı Müellifleri, I-III, sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul ts., c. I, s. 306. Yani kendisi, tasavvuf kültürü ile iç içe bir ortamda yetişmiştir. Onun Bayramiyye’den

Mizahın bazen tevhit gibi önemli mevzularda dahi meseleyi izah etmek için kullanılan bir vasıta olduğu hususu yukarıda zikredilmişti. Böyle bir rivayete göre, Mevlânâ'ya, “*İsm-i a'zam esmâ-i ilâhiyye içinde hangisidir?*” şeklinde bir soru yöneltilir. O, bu soru karşısında, “*Siz bana onların içinde ism-i asgar var mı yok mu söyleyiniz. Ben de size ism-i a'zamin hangisi olduğunu söylerim*” cevabını verir.⁵²

Uşşâkî Tarîkatı şeyhlerinden Hammâmî İsmail Efendi (v. 1334/1915), sülûka son derece riayet eder, sülûkunu ikmal etmeye muvaffak olamayana hilâfet vermezdi. Bir gün Şeyh Harîrî Muhammed Kemâl Efendi, kendisine, “*Tarîkat alışverişi yapalım. Siz bana tarik-ı Uşşâkî'den hilâfet veriniz, ben de size tarik-ı Rufâî'den ve sâir turuktan hilâfet vereyim*” deyince şeyh, “*Efendim! Biz cenazeyi gözümüzle görmedikçe namaza hâzır olamayız. Mesleğimiz böyledir. Tarîkı Uşşâkî'den müstahlef olmak istiyorsanız, intisab edersiniz. Seyr u sülûku ikmâl ile âdâb-ı tarikat üzere hilâfet alırsınız. Yoksa böyle hatır için tarîkat alışverişi edemeyiz. Usûlümüze mugayirdir.*” cevabını verir.⁵³

Halvetiyye'nin bir kolu olan Ramazâniyye Tarîkatı Şeyhi Ramazâneddîn-i Mahfî (v. 1025/1616)'ye meftun olanlardan biri de vüzeradan Güzelce Mahmûd Paşa'dır. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın gadrinden kaçan Mahmûd Paşa, Şeyh Ramazân Efendi'ye iltica ederek, *ومن دخله كان امنا*⁵⁴ sırrına mazhar olmuştur. Sadrazam, onun burada saklandığını haber alınca yakalanması içim adamlar göndermişse de şeyh vermemiştir. Bir gün Hasan Paşa bizzat gelip Mahmut Paşa'yı isteyince şeyh, “*Bizim dergâhımızda paşa yoktur, cümlesi derviştir. İsterseniz gelsinler, görünüz hangisi ise alsınlar*” diyerek emreder ve dervişler gelirler. Bu esnada Mahmut Paşa'nın üzerinde kıyafet olarak aba vardı. Hasan Paşa onu bu halde görünce, “*İşte budur.*” diyemeden oradan ayrılır.⁵⁵

Abdürrezzâk-ı İlmî Efendi (v. 1325/1926), kimseye hilâfet vermeyen şeyhlerdendir. Kendisi bu durumu, “*Kendimi muhtâc-ı irşâd buluyorum. Nerede kaldı ki, aharın irşâdına kalkışayım*” şeklinde açıklar.⁵⁶ Bu suretle

icazet aldığı yönünde rivayetler bile mevcuttur. Dolayısıyla o, gerçekte tarikat şeyhlerinin öğretisine sevgi ve itimad duyan bir kişi olarak değerlendirilmektedir. Ebussuûd'un tasavvuf ile ilgisi hakkında geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, ss. 348-354.

⁵² Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. IV, s. 244.

⁵³ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. IV, s. 283-284.

⁵⁴ “...Oraya (Kabe'ye) giren emniyette olur...” Âl-i İmrân, 3/97.

⁵⁵ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. V, s. 7.

⁵⁶ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 156.

o, derviş olmanın ve yetiştirmenin basit bir uğraş olmadığına gönderme yapar.

Mezkûr örnekler incelendiğinde, sûfilerin; mizahı, bazen çok önemli bir meseleyi çözüme kavuşturmada, bazen önemli bir mesajı aktarmada, bazen de uyarı gerektiren bir durumda -muhatabı incitmeden-kullandıkları anlaşılmaktadır. Bunu bazen bir latifeye, bazen de ince bir nükte ile yapmışlardır. Bu suretle onlar çoğu zaman, ortamı da yumuşatarak insanların kalplerine nüfuz etmişlerdir.

2.3. Mizahın Savunma Amaçlı Kullanılması

Tasavvuf erbabının dilinden yahut kaleminden, mizahın, istihzâ, alay ve iğneleme içerikli çeşitlerinin sadır olduğu pek vâki değildir. Sûfiler, bu türlü mizaha daha ziyade kendilerine yönelik tenkitler söz konusu olduğunda başvurmuşlardır. Onlar, böyle durumlarda bile mesaj vermeyi ihmal etmemişlerdir.

Zeyniyye Ricâlinden Şeyh Vefâ namıyla meşhur Şeyh Muslihuddîn el-Hâc Mustafa Vefâ (v. 847/1443)'ya bir gün, Şeyh-i Ekber Muhyiddîn Arabî'nin, Firavun hakkında, مات طاهرا و مطهرا (Temiz olarak öldü) dediğine dair rivayetle ilgili görüşü sorulduğunda, “*Keşke, bizim hakkımızda da böyle şehâdet eden iki mü'min bulunaydı.*” cevabını vermiştir. Bir defasında da şeyhe, “*Mansûr, 'Ene'l-Hak!' demiş, ne buyuruyorsunuz?*” diye sorulunca, “*Yâ, ene'l-bâtıl mı desin!*” şeklinde zarif bir cevap vermiştir.⁵⁷

Yukarıda latîfelerinden örnekler sunulan Hoca Neş'et Efendi'ye bir gün ham ervah sûfilerden birisi, “*Efendim Fârisî, ehl-i Cehennem lisanıdır, diyorlar. Öyle midir?*” şeklinde bir soru yöneltir. Onun bu soruya verdiği cevap, “*Öyle de olsa öğrenmek lazımdır. Çünkü nereye gideceğimizi kat'iyen bilmiyoruz. Şayet cehenneme uğrayacak olursak, ahâlîsinin lisanını bilmemek de bizim için bir azâb-ı diğer olur.*” şeklinde olmuştur.⁵⁸

Hüsâmeddîn Ankaravî (v. 964/1557)'nin, Ankara civarında yaptırdığı mescit ve zaviyenin merasiminde bulunmak üzere bir cuma günü ahabından, arkadaşlarından ve müritlerinden davetliler katılmıştı. Şeyh

⁵⁷ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 271; Şeyhin, Hallâc-ı Mansûr ile ilgili verdiği cevabın aynısı Hoca Neş'et Efendiden de nakledilir. Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 96.

⁵⁸ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 96.

Bâlî Bosnevî'ye de davet mektubu gönderilmişti. Bâlî Ağa namaz vakti yaklaştığı zaman meclise katılabilmişti. Aceleyle gelip şeyhini selamladı. Şeyh, kendisine latîfeten, “*Ten-perver olmuşsun, sende evvelki riyâzet kalmamış. Her gün tavuk suyuyla çorba içerim dersin. Bu ne garîb hâldir?*” diye tarizde bulununca, “*Sultânım! Fi'l-hakîka riyâzetimde kusurum vardır. Yalan değil, tavuk suyuyla çorbayı nefsi-i bedim kemâl-i heyecan ile isterse tahkîr için İstanbul'da evlerin sokak pencerelerinin yanında köpek ve tavuklara mahsus yalaklardan ara sıra nevâle-çîn olmağa azm ederim. Sûret-i mizahta ahbabıma bunu hikâye eylediğimden, efendimin sâmia-i mürşidânesine âhar surette aksettirilmiş, keyfiyet bundan ibarettir*” cevabını vermiştir.⁵⁹

Şeyh Mustafa Bey namıyla meşhur Mustafa Enverî Efendi (v. 1288/1872)'nin meclisinde bir gün mutaassıp birisi, “*Tekke mahâllini kırk arşın kazmadıkça namâz kılınmaz*” der. Şeyhin bu itham içeren söze cevabı ise aynı üslupla, fakat ders içeren bir latîfe şeklindedir: “*Efendi! Zikrullâh kırk arşın yere te'sir ediyor da sizin kalbinize te'sir etmediğine taaccüp olunur.*”⁶⁰

2.4. Keramet ve Mizah

Mizah, yapılaş maksadına göre çok farklı şekillerde kullanılabilmesine göre sûfinin de onu kendi amacına hizmet ettirmesi doğaldır. Şeyhler, onun yukarıda zikredilen maksatlara ilave olarak- keramet göstermenin bir aracı olarak da kullanmışlardır. Mizahın bu türlü kullanımını da tasavvuf ehline has bir özelliktir.⁶¹

⁵⁹ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 304.

⁶⁰ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. IV, s. 90.

⁶¹ Peygamberlik iddiasıyla olmamak kaydıyla, bir kimsede harikulade bir halin ortaya çıkması, şeklinde tarif edilen keramet, tasavvufun önemli mevzularındandır. Bkz. Ali b. Muhammed eş-Şerîf Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnân, Beyrût 1985, s. 193. Ancak tasavvuf tarihinin hiçbir döneminde keramet, mürşit indinde, halkın yahut müritlerin nazarında olduğu kadar ön planda tutulmamıştır. Pek çok şeyh, kötü huyları terk etmek yahut istikamet üzere olmak gibi evsafa, kerametten daha çok önem vermiştir. Örnekler için Bkz. Ebu'l-Kâsım Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tah.: Abdülhalim Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf, Dâru'l-Ferfûr, Dimeşk 2002, s. 600-601. Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, çev. Hasan Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 38-39. Bununla birlikte bir maslahat mevcutsa keramete başvurulmuştur. Örneğin Bâyezîd-i Bistâmî, insanlara faydalı olabilmek ya da saygısız ve inkârcı

Harikulade hal olan keramet; Allah'ın bir lütfu olarak kabul edilmelidir. Aksi takdirde kişi, kerameti kendinden bilir ki bu durum, hem kerametın kaybolmasına neden olur hem de gösterişe götürür. Mizahî bir üslupla gösterilen kerametlerde, mizah perde görevi görmüştür. Yani şeyh, hale muvafık bir keramet göstermeyi irade etmektedir; ancak yoğun teveccühten etkilenme ihtimalinden yahut istismardan çekinmektedir. Bu nedenle, çoğu zaman manası hemen anlaşılacak, zekice tasarlanmış bir nükte yahut latîfe ile duruma uygun bir keramet göstermektedir.

Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh Muhammed Âgâh Ağa (v. 1184/1770)'nın dervişlerinden Sadrazam Râgıp Paşa (v. 1177/1763), Bağdat'a görevlendirildiğinde yola çıkmadan önce şeyhin yanına gelip, “*Efendim, Bağdâd'a me'mur edildim; gidiyorum. Şâyed avdet edemezsem, efendimle tekrar şeref-yâb olamazsam; diye endişem vardır. Acabâ ne zamân irtihâl edeceğim. Bi-iznillâh haberdâr buyurursanız memnun olurum*” deyince şeyh, “*Ne zaman beni kalbinden çıkarırsan o zaman.*” cevabını verir.⁶²

Şeyh, bu sözü ile hem kendisine yöneltilen soruya esprili bir şekilde cevap vermiş hem de daha sonra anlaşılacak şekilde, keramet göstermiştir. Şöyle ki; “*Râgıp*” (راغب), ebced hesabıyla 1203 eder. “*Âgâh*” (أگاه) lafzı da 27'dir. 1203'ten 27 çıktığında 1176 kalır. Bu da Râgıp Paşa'nın vefat tarihidir.⁶³

Başka bir rivayetin kahramanı da küçük yaşta Şeyh Bahâeddîn Nakşibendî (791/1389)'ye mülâkî olmuş ancak tarîkaten kime mensûb olduğu ihtilafli bir isim olan Hâfız-ı Şîrâzî (v. 794/1292)'dir. Kendisi Şîraz'da iken, Hicâz yolculuğunda olan Şâh-ı Nakşibendî halifesi Muhammed Parsa (v. 822/1419), şeyhin selamını tebliğ etmek üzere kendisine uğrar. Hâfız, o zaman çocuklarla ceviz oynamaktadır. Muhammed Parsâ, onu görünce, “*Azîzim Şâh-ı Nakşibend, Şîrâz'a uğra, orada ekmekçi-zâde Hâfız Şemseddîn vardır, ona mülâkî ol, selamımı söyle.*” buyurmuştu, der. Hâfız, kendisini tanıtır ve sohbet ederler. Hâfız, Muhammed Parsâ'ya, “*Bir cevizle iki koz avlarız.*” diyerek latifede bulunur. Yine sohbet esnasında:

آنان که خاک را بنظر کیمیا کنند

kimseleri cezalandırmak amacıyla kerameti kullanıyordu. Süleyman Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî, Hayatı-Menkabeleri-Fikirleri*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1994, s. 118.

⁶² Osmân-Zâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, c. II, s. 186.

⁶³ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 90.

آيا بود كه گوشه ء چشمى بما كندن

(Bir bakışıyla toprağı en tesirli ilaca çevirenler, acaba bize de bir nazar ederler mi?) gazelini okur.

Muhammed Parsâ, Buhârâ'ya dönüşünde bu görüşmede olanları anlatınca Hz. Nakşibend, tebessüm eder. Zira Muhammed Parsâ'nın Hâfız'la görüşmesinde Hâfız'ın okuduğı o gazelin sebebi, Şâh-ı Nakşibendî'nin malumudur. Muhibblerinden bir fakir kadın gelmiş. “Çocuklarımla aç kaldık. Kifâf-ı nefis edecek paramız yoktur.” diyerek durumunu bildirmiş, Hz. Şâh, yerden bir avuç toprak almış, nefes etmiş. O toprak altın olmuş, o kadına ihsan edilmişti. Hâfız da bu sırrı keşf ile o gazeli okumuştur.⁶⁴

Hâşimî Emîr Osmân Efendi (v. 1003/1595), Şeyhi Gazanfer Efendi'nin emriyle Amasya'da tarikat faaliyetinde bulunurken, şeyhinin vefatı üzerine İstanbul'a gelir. Nureddîn-zâde dergâhında misafir olur. Şeyh'ten teberrüken Halvetî tâcî giyer ve erbaine dahil olur. Dervişler, her sabah rüyalarını, azîzlerine anlattıkları halde Emîr'in anlatmaması, Nureddîn-zâdeyi şaşırır. Bu arada şeyh, bir gece rüyasında, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), mübarek elleriyle yeşil renkli bir mendilden üç yapraklı taze bir ayva çıkarıp kendisine verdiğini görür. Ertesi sabah Emire, “Yâ Emîr! Sen hiç rü'yâ görmez misin? Zira tabir için hiç mürâcât etmiyorsun.” diye sorunca Emîr Osman Efendi, Şeyh'in rüyada gördüğü üç yapraklı ayvayı hırkasının altından çıkarıp, “İşte fakirinizin rüyası” diye şeyhe takdim eder. Bunun üzerine, “Ey Emîr! Artık senin bize ihtiyacın kalmadı. İki arslan bir postta olmaz. Var artık kendi postuna sâhib ol.” diye icazet verir.⁶⁵

Merkez Efendi olarak meşhur Muslihuddîn Mûsâ Efendi (v. 950/1552), İstanbul'da bulunduğu dönemde Şeyh Sünbül Sinan (v. 936/1529)'ın şöhretini işitmiş fakat her nasılsa kendisine teveccüh etmemişti. Bir gece rüya görmüş fakat pek çok kimseye müracat etse de rüyasını tabir edebilen çıkmamıştı. “Hz. Sünbül'e arz ediniz.” yolundaki tavsiyeler de kalbinde tesir uyandırmıyordu. Bir gece rüyasında Şeyh Sünbül Sinan'a rüyasını anlattığını; onun da tabir ettiğini görür. Bunu bir davet olarak kabul eder ve Şeyh'e gitmeye karar verir. Şeyh kendisine Merkez Efendi'nin başlarda kendisini reddetmesine ve Şeyh'e meyl etmemesine işaret ederek “Mevlânâ, gece kapıya dayanmadınız.” yani “Rüyanıza girmeme nasıl oldu da mani olamadınız.” diye latifede bulunur.⁶⁶

⁶⁴ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ Ter.*, c. II, s. 142-143.

⁶⁵ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 325.

⁶⁶ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. III, s. 269-270

Sultan I. Ahmed'in iltifatına mazhar olduğu zikredilen Aziz Mahmut Hüdâyî'nin, sarayda abdest alırken suyunu padişahın döktüğü, havlusunu da valide sultanın tuttuğu rivayet edilir. Valide Sultan'ın kalbinden bir ara, "Şu zât hakkında birçok şeyler söylüyorlar. Bize bir keramet gösterse de görsek." şeklinde bir düşünce geçer. O anda Şeyh, valide sultana hitaben, "Suyumu padişah döktü. Havlumun valide sultan tuttu. Bundan büyük keramet olur mu?" diye latifede bulunur.⁶⁷

2.5. Siteme Aracılık Yapan Mizah

Mizaha, bazen de gerçek duyguların ifade edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek ağır sonuçları önlemek amacıyla başvurulduğu dikkat çeker. Böyle durumlarda mizah -tabir-i caizse- tampon görevi üstlenir. "Her şakanın altında bir miktar ciddiyet payı vardır" anlayışı da mizahın bu tür kullanımının bir neticesi olsa gerektir. Tasavvuf ricali de gerçek duygularını doğrudan söyledikleri takdirde kendilerine yakışmayacak sonuçları bertaraf etmek üzere, bazen serzeniş içeren latife yahut nüktelere başvurmuşlardır.

Seyyid Muhammed Nasûhî (v. 1130/1718), sigara içmez, içenlere de itiraz etmezdi. Karabaş Velî'nin halifelerinden Şeyh Hasan Ünsî Efendi (v. 1136/1723), ne içer ne de içilmesine izin verirdi. Tütün içmek isteyenlere de "Hz. Nasûhî Asitânesi'ne gidiniz." diyerek serzeniş içeren latife yapardı.⁶⁸

Ehl-i tarikata muarız tutumu ile bilinen, Mevlevîhâneleri kapattıran, özellikle de Muhammed Niyâzî-i Mısırî (v. 1105/1694)'ye husumet besleyen Vânî Efendi, bir sebeple Bursa'ya nefy edilmişti.

Bu süreçte, Sultan IV. Mehmet Hân, hasıl olan ihtiyaç üzerine, Bursa'da bulunan Niyâzî-i Mısırî'yi İstanbul'a davet etmişti. Mısırî, tarikat-ı aliye lehinde Ayasofya'da vaaz etmek üzere görevlendirildi. Padişah, ulema, urefa, meşâyih ve devlet erkânının huzurunda vaaz yapan Mısırî, tarikatın ve tarikat erbabının tertiplemediği meclislerin, şer'-i şerîfe muğayir olmadığını anlattı. Vaazın husûle getirdiği büyük tesirden dolayı -önceden olduğu gibi- bu meclislerin tertibine izin verildi.

Niyâzî-i Mısırî, Bursa'ya dönüşünde irşada devam etti. Bir cuma gecesi, zikir sesleri o civarda sakin bulunan Vânî Efendi'nin kulağına gelmiş; ertesi günü bir mecliste, "Dün gece av'ave-i kilâbdan rahat uyuyamadım"

⁶⁷ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 377.

⁶⁸ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. IV, s. 36.

demiştir. Bu söz, Mısri'ye ulaştınca o bu söze, “Mahalleye yabancı bir kelb geldi, o güürültü onun üzerine idi.” şeklinde cevap vermiştir.⁶⁹

Sonuç

Duygu ve düşüncelerin şaka ve nüktelerle süslenecek anlatıldığı söz ve yazı çeşidi olarak tanımlayabileceğimiz mizah, pek çok maksada hizmet eder. Bu nedenle mizah, bazen bir mesajın yahut bilginin zarif bir espriyle aktarılması, bazen nötr bir eğlence, bazen de fert ve toplumdaki menfi yönleri, iğneleme yoluyla düzeltme maksatlarıyla kullanılır.

Hayatın her alanında herkes tarafından kullanılabilen mizah, onu kullanan kişi hakkında ipuçları da verir. Mizah yapma konusunda insanların gruplara ayrılması, bu yaklaşımı doğrular.

Tasavvuf çevreleri de günlük hayatın akışında bazen planlı olarak bazen de spontane bir şekilde mizahı kullanmışlardır. *Sefîne-i Evliyâ*'da nakledilen örneklerden yola çıkarak söylersek -ki eser, 2000 civarında sûfinin tarihçe-i hayatını ele alması açısından, genel hakkında büyük ölçüde fikir verecek niteliktedir- tasavvuf ehlinin mizah anlayışıyla ilgili olarak dikkat çeken hususlardan birisi, sûfilerin mizahı, çoğu zaman belirli bir ölçü içerisinde kullandıklarıdır. Onlar genelde, mizahın harama davet edeninden, muhatabı korkutan, iğneleyen ve alaya alanından ve yalan üzere kurgulananından; hasılı, İslâm'ın ruhuna uymayanından uzak durma çabası içerisinde olmuşlardır.

Tasavvuf çevrelerinin nükte, latife, şaka, ve hazırcevaplarında, ya masumane eğlence yahut bir mesaj verme kaygısı ön plandadır. Sûfiler, iğneleme içerikli mizaha ise daha ziyade, kendilerine yapılan bir tenkide karşı cevap maksatlı başvurmuşlardır. Onlar, bazen de mizahı, bir keramete perde yaparak kullanmışlardır. Mizahın bu tarz kullanımı, tasavvuf ehline has bir özellik sayılabilir. Bu suretle, kerametın doğrudan izharı ile kendilerine karşı oluşabilecek yoğun teveccühü, mizah potasında eritmeyi amaçlamış olmalıdırlar. Tüm bunlara ilave olarak, tasavvuf ricâli, bazı durumlarda, sitem veya serzeniş maksatlı olarak da mizaha başvurabilmişlerdir. Böyle durumlarda ise onlar mizahı -toplumsal konuları gereği- mutedil bir üslup kullanarak kullanmışlardır.

⁶⁹ Vâssâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. V, s. 81-82.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-XX, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1995.
- Altunel, İbrahim, “Latife”, *DİA*, c. XXVII, ss. 109-110, TDV Yayınları, Ankara 2003.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006.
- Bayraktar, Zülfikar, *Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2010.
- Bilge, Mustafa Lütfü, “Kızıldeniz”, *DİA*, c. XXV, TDV Yayınları, Ankara 2002.
- Bursalı, Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul ts.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, I-X, çev. Komisyon.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara, 1997.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnân, Beyrût 1985.
- Çiftçi, Hasan, “Mizah”, *DİA*, c. XXX, ss. 206-208, TDV Yayınları, İstanbul 2005.
- Demirci, Mehmet, *Mevlânâ'dan Düşünceler*, Akademi Kitabevi, İzmir 2002.
- Dimitrius, Jo-Ellan - Mazzarella, Wendy Patrick, *İnsanları Okumak*, çev. Bülent Toksöz, Koridor Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Doğan, Yusuf, “Hz. Peygamber ve Mizah”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VIII/2, ss. 191-203, Sivas 2004.
- Durmuş, İsmail, “Mizah”, *DİA*, c. XXX, ss. 205-206, TDV Yayınları, İstanbul 2005.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1424 h.
- Ertufan, Hakan, *Hekimlik Uygulamalarında Ölümle Karşılaşmanın Ölüm Kaygısı Üzerine Etkisi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2008.
- Fenoglio, Irène – Georgeon, François, *L'humour en Orient (Doğuda Mizah)*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1419 h.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mûkerrem b. Ali Ebu'l-Fazl Cemâleddîn, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Daru's-Sadr, Beirut 1414 h.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Mektebetü'l-Maârif, Riyad ts.
- Komisyon, *Türkçe Sözlük*, I-II, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- Köksal, Mehmet Semih, *Mizahın Türk Siyasi Kültüründeki Yeri ve Siyasete İlişkin Toplum Algısının Oluşturulmasındaki Rolü*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2013.
- El-Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tah.: Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, Dâru'l-Ferfûr, Dimeşk 2002.
- Kutay, Cemal *Osmanlı'da Mizah*, abm Yayınevi, İstanbul 2013.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I-XXXII, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrût 1420 h.
- Es-Said, Ebû Muhammed Hamis, *Peygamberimizin Mizah Anlayışı*, çev. Muhammed Ateş, Polen Yayınları, İstanbul 2007.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer, *Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, çev. Hasan Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1990.
- Şimşek, Selami, "Mevlânâ'da Mizah ve Nükte", *Tasavvuf*, S. 14, ss. 525-548, Ankara 2005.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *El Câmîü'l-Kebîr*, I-VI, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1996.
- Uludağ, Süleyman, *Bâyezîd-i Bistâmî, Hayatı-Menkıbeleri-Fikirleri*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1994.
- Ünlü, Ali, *Vecizeler Öğütler ve Parolalar*, Şule Yayınları, İstanbul 2003.
- Vassâf, Osmânzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, I-V, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 2305-2309.
- Vassâf, Osmânzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, I-V, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- Yardımcı, İsmail, "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, ss. 1-41, 2010.